

UDK: 323:342.5/7 (584.4)

Sevara ABDUMALIKOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti, Ijtimoiy fanlar fakulteti, Siyosatshunoslik yo'nalishi, III bosqich talabasi

E-mail: sevaraabdumalikova73@gmail.com

O'zMU professori, DSc K.Mirzaaxmedov taqrizi asosida

TA'SIRCHAN PARLAMENT NAZORATI – SAMARALI IJRO HOKIMIYATI OMILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'sirchan parlament nazorati, uni joriy etishning ahamiyati haqida ma'lumotlar mavjud. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida parlament nazorati darajasi, xorijiy mamlakatlar, xususan, Shvetsariya va Gretsiyada parlament nazorati belgilari, amaliy misollar va jahon va mamlakatimizda nazorat mexanizmiga doir normativ-huquqiy hujjatlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: parlament nazorati, Qonunchilik palatasi, Senat, Konstitutsiya, demokratiya, Ma'muriyat parlament nazorati, Vazirlar Mahkamasi.

EFFECTIVE PARLIAMENTARY OVERSIGHT IS A FACTOR IN EFFECTIVE EXECUTIVE POWER

Annotation

This article contains information about effective parliamentary oversight, the importance of its implementation. It also provides information on the level of parliamentary oversight in the Republic of Uzbekistan, signs of parliamentary oversight in foreign countries, in particular, Switzerland and Greece, practical examples, and regulatory legal acts on the oversight mechanism in the world and in our country.

Keywords: parliamentary oversight, Legislative Chamber, Senate, Constitution, democracy, parliamentary oversight of the Administration, Cabinet of Ministers.

ЭФФЕКТИВНЫЙ ПАРЛАМЕНТСКИЙ НАДЗОР ЯВЛЯЕТСЯ ФАКТОРОМ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В статье содержится информация об эффективном парламентском контроле, значении его осуществления. Также приводятся сведения об уровне парламентского контроля в Республике Узбекистан, признаках парламентского контроля в зарубежных странах, в частности, Швейцарии и Греции, практические примеры, а также нормативно-правовые акты о механизме контроля в мире и нашей стране.

Ключевые слова: парламентский контроль, Законодательная палата, Сенат, Конституция, демократия, парламентский контроль за Администрацией, Кабинет Министров.

Kirish. Davlat hokimiyatining bo'linish prinsipiga ko'ra, demokratik davlatlar qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linadi[9]. Bu uch bo'g'in bir-birini qo'llashi va ayni paytda nazorat qilib turishi kerak. Sud hokimiyati normativ-huquqiy hujjatlar asosida ish olib boradi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat qonunlarni ishlab chiqish vakolati bilan shug'ullanayotgan paytda, bu qonunlar ijrosini ijro etuvchi hokimiyat ta'minlaydi. Qonunlar ijrosini ta'minlanishi qay darajada borayotganligi, xalq qanchalik ijrodan minnatdorligi muntazam nazorat mexanizmini talab etadi.

Parlament nazorati parlament tomonidan qonunchilik va iqtisodiy siyosatga ta'sir o'tkazish imkonini beruvchi ijro hokimiyati ustidan amalga oshiriladigan vakolatni anglatadi[4].

Ta'sirchan parlament nazorati hukumat faoliyati ochiq bo'lishi, kerakli manbalardan erkin foydalanish imkoni, hisobot va hisobdorlik mexanizmlarini joriy etishda real natija olish vositasidir. Bu jarayonda hisobotlar tinglanadi, so'rov, savollarga javob topiladi, tekshiruv komissiyalar tuzilib holat o'rganiladi va natija olinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yangi tahriri beshinchi bo'lim, Davlat hokimiyatining tashkil etilishi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida XVIII bobda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan - Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (yuqori palata) iboratligi keltirib o'tilgan[5]. Oliy Majlis (parlament) ijro

etuvchi hokimiyat ya'ni vazirliklar, davlat idoralari hukumatni shaffof va samarali ishlashini ta'minlash maqsadida nazorat olib borishi hukumat samaradorligining kafolatidir. Faqatgina qonun chiqarish bilan cheklanmasdan, uning ijrosini nazorat qilish, davlat hokimiyati mexanizmlarining muntazam ishlashini ta'minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Parlament nazorati hukumat idoralari, mansabdor shaxslar faoliyatida shaffoflik, hisobdorlikni kuchaytiradi. Faoliyatni ochiq, tushunarli va jamoatchilikka ochiq holda olib borilishi xalqni siyosiy ongini yuksaltiradi, ularni hukumat ishlariga ta'sirini oshiradi. Shaffoflik va hisobdorlik demokratiyaning asosiy tamoyillaridir. Davlatdagi demokratiya qay darajadaliq esa quyidagi belgilar asosida aniqlanadi:

Xalq qarorlar qabul qilish jarayonidan xabardorligi
Hukumat qarorlari xalq tomonidan nazorat qilinishi
Oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishi[2]

Demak, parlament nazoratining o'rnatilishi davlat boshqaruvida izchillikni ta'minlaydi, xalq bilan hukumat idoralari o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.

Parlament nazorati uchun talab etiladigan holatlar 4 ta hisoblanadi. Bular

Siyosiy iroda
Ma'lumot
Texnik salohiyat

Jamoat xavfsizligi institutlarini nazorat qilishda aniq vakolatlar va rollar

Siyosiy iroda hokimiyatning turli tarmoqlari va turli siyosiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirishi mumkin bo'lgan faoliyat turi bilan shug'ullanganda. Muhimdir. Bu siyosiy iroda, ayniqsa, parlamentda kuchli nazorat va nazoratni amalga oshirishga xalaqit berishi mumkin bo'lgan ko'plab norasmiy qoidalar mavjudligini tan olgan yuqoridagi muhokama bilan bog'liq holda muhimdir. Ma'lumotlar esa, parlament o'zi nazorat qiladigan hukumatlar, ularning yo'nalishlari bilan ishlaganda, ularni nazorat qilish va

ishini o'rganishda muhimdir. Texnik salohiyatga kelsak, parlamentda ishlayotgan har bir xodim nazorat qilish, qaror qabul qilish salohiyatiga ega emas. Shuning uchun nazorat qilish vazifasi yuklatilgan shaxs salohiyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Parlament nazoratining turli usullari mavjud bo'lib, ularni ikkita asosiy mezon bilan ajratish mumkin. Bular nazoratni amalga oshiradiganlar va nazoratni amalga oshirishga buyruq beradiganlar. Yuqoridagi ikkita mezoniga asoslanib, nazorat quyidagi turlarga bo'linadi.

Avtonom nazorat turida, faqatgina Parlamentning o'zi, boshqa hukumat idoralarning ishtirokisiz nazoratni amalga oshirilsa, vakillik nazoratida Parlament tomonidan bevosita tayinlangan ijro yoki boshqa organ nazorat olib boradi. Qo'shma nazorat turida esa, parlament hukumatning boshqa bo'g'inlari, fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda ish olib boriladi[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Parlamentning vujudga kelishi XIII asrga borib taqaladi. Parlament nazoratining eng yorqin namunasi sifatida Buyuk Britaniya namoyon bo'ladi. Vakillik nazorati qonun ostida belgilangan bo'lib, XX asrning o'rtalaridan parlamentda savol-javoblar orqali tahlillar va muammolarga yechimlar topilgan. Ingliz savol-javoblari ta'siri ortidan butun G'arb jamiyati vakillik yoki avtonom nazoratni joriy etishi boshlandi. Qo'shma nazorat turi keyinchalik fuqarolik jamiyati joriy etilganidan so'ng ommalashdi.

Tahlil va natijalar. Xalqaro maydonda hukumat faoliyatini tartibga solishda kuchli nazorat mexanizmlari joriy etilgan. Xususan, Shvetsariya parlamentida bu nazorat Parliamentary Control of the Administration, ya'ni Ma'muriyat parlament nazorati tomonidan olib boriladi. Ma'muriyatning parlament nazorati (PCA) Federal Assambleyaning baholash xizmatidir. U Nazorat qo'mitalari (NQ) nomidan federal hokimiyat organlari faoliyatining qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi va samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar olib boradi. Buni amalga oshirish topshirilganda, PCA boshqa parlament qo'mitalari nomidan federal hukumat choralarning samaradorligini ham tekshirishi mumkin. Ma'muriyatning parlament nazorati (MPN) ko'rib chiqqan so'nggi hujjatlardan birida, cheklovlar bilan harbiy xizmatga yaroqlilikni baholashda huquqiy tenglik kafolatlanmasligi, bundan tashqari, harbiy xizmatga yaroqlilik bilan bog'liq turli xil huquqiy muammolar mavjudligi to'g'risida berilgan xabarlar berilgan. MPN olib borgan tekshiruv xulosasida bu muammolar o'rganilgan. Unga ko'ra, qoidalar harbiy xizmatga yaroqlilikni baholashda ba'zi jismoniy cheklovlarni (masalan, ko'tarish, yurish, yuk tashishdagi cheklovlar) eslatadi, lekin bu cheklovlar qachon kichik, qachon esa jiddiy hisoblanishini aniqlaydigan aniq mezonlar berilmagan. Shuningdek, shifokorlarni o'z ishiga rasman jalb qilish bo'yicha hech qanday qoidalar yo'q[3]. Bu xulosa hujjatlaridan ma'lumki, hukumat ish jarayoniga oid har qanday muammolar yuzasidan nazorat izchil olib boriladi.

Gretsiyadagi boshqaruvda esa, Senatdan tashqari parlament nazorati vositalariga (142-modda) quyidagilar kiradi: a) iltimosnomalar, b) savollar, v) joriy savollar, d) hujjatlarni taqdim etish to'g'risidagi arizalar, e) so'rovlar va f) joriy so'rovlar, g) tergov komissiyalari. A) Arizalar - Jismoniy shaxslar yoki fuqarolar guruhlar shikoyat yoki talablar bilan

parlamentga yozma ravishda murojaat qilishlari mumkin. Parlament a'zolari bunday petitsiyalarni ma'qullashlari mumkin. Vazir deputat tomonidan ma'qullangan petitsiyaga 25 kun ichida javob berishi kerak. B) Savollar - Parlament a'zolari har qanday davlat ahamiyatiga ega bo'lgan masala yuzasidan vazirlarga yozma savollar berish huquqiga ega. Bunday savollar parlamentni muayyan masalalar bo'yicha yangilab turishga qaratilgan. Vazirlar yigirma besh kun ichida yozma javob berishlari shart. Har holda, hafta boshida sessiyada ana shunday masalalar kun tartibiga qo'yilib, savollar bilan bir qatorda murojaatlar ham muhokama qilinadi. C) Hozirgi savollar - Har bir parlament a'zosi dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masalani ko'tarish va Bosh vazir yoki vazirlarga og'zaki javob berishi kerak bo'lgan savol bilan murojaat qilish huquqiga ega. Haftada kamida bir marta Bosh vazir javob berish uchun 2 ta savolni tanlaydi. Joriy masalalar Plenumda, haftada uch marta, shuningdek, tanaffuslar bo'limida muhokama qilinadi[6]. Bu parlament vositalarning barchasi Gretsiyada Parlament reglamentini qonunlari bilan mustahkamlab qo'yilgan[7].

Parlament nazoratining asosiy belgilari quyidagilar:

Nazorat qilish va nazorat qilish uchun belgilangan tegishli parlament palatalarining barcha faoliyatini o'z ichiga oladi: Bu qonun bilan belgilangan nazoratni, shuningdek, qonunda aniq belgilanmagan nazoratni o'z ichiga oladi.

Siyosiy nazorat: parlamentlar asosan siyosiy huquqlardir va ularning maqsadi hukumat harakatlariga ta'sir ko'rsatishdir.

Subyektiv: alohida parlament a'zolarining mustaqil mulohazasiga bog'liq bo'lgan qiymat mulohazalarini talab qiladi.

ixtiyoriy: alohida parlament a'zolarining xohishiga bog'liq.

Profilaktik va tergov: kelajakdagi va o'tmishdagi faoliyatga e'tibor qaratishi mumkin.

Faqatgina nazoratni amalga oshirish natijalarni beradi: hukumatning harakatlari va faoliyati monitoring qilinayotganligi va ishlashdagi xatolar va beparvolik uchun javobgarlikka tortilishi haqida jamoatchilik dalillarini taqdim etadi.

Har doim ham sanksiyalarga olib kelmaydi: nazorat va nazorat ko'pincha huquqiy emas, balki siyosiy ahamiyatga ega.

Masalan, Janubiy Amerikada Boliviya, Chili, Braziliya, Peruda qo'shma parlament nazorati fuqarolik jamiyati institutlari bilan birgalikda olib boriladi. Boliviya deputatlar palatasining ichki reglamenti - har bir komissiya har hafta jamoat muhokamasi uchun sessiya tayinlaydi, unda fuqarolar va ularning muassasalari qonunchilik, nazorat va nazorat masalalari bilan bog'liq o'zlarini qiziqitrgan

masalalarni ko'rsatishlari mumkin. Chilida parlament komissiyalari har qonunchilik davri uchun 2 marta sessiyalar tashkil etishi, unda fuqarolar bilan uchrashib, ularni tashvishga solayotgan muammolarni muhokama qilishlari lozim.

Jahon tajribasini o'rgangan holda, nazorat mexanizmlarini joriy qilish yurtimizda ham muntazam tarzda olib borilmoqda. Qonunchilik palatasi tomonidan 2016-yil 10-martda qabul qilingan, Senat tomonidan 2016-yil 31-martda ma'qullangan Parlament nazorati to'g'risida qonunning ishlab chiqilishi tizimli islohotlarning amaliy misoli sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, Konstitutsiyamizda 95-modda 10-bandida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati mutlaq vakolatlariga davlat organlarining mansabdor shaxslariga parlament so'rovini yuborish va parlament nazoratining boshqa shakllarini amalga oshirish kiritilgan.

Xulosa va takliflar. Yurtimizda so'nggi yillarda ta'sirchan parlament nazorati islohotlar samaradorligini ta'minlamoqda. Davriy sarhisoblar davomida islohotlar tahlili olib borilmoqda. Xususan, 2024-yil 18-iyul hisobotlariga ko'ra, "yangi tahrirdagi Konstitutsiyadan kelib chiqib, Qonunchilik palatasiga berilgan vakolatlaridan samarali foydalanib, davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunlar ijrosi, davlat dasturlarining so'zsiz bajarilishi va o'z zimmlariga yuklatilgan boshqa vazifalarni amalga oshirishga doir faoliyati ustidan ta'sirchan parlament nazorati olib borildi. Deputatlar korpusi tomonidan davlat va jamiyat hayotining muhim sohalarini nazorat qilish, xususan, davlat budjeti, davlat dasturi ijrosini ko'rib chiqish, hukumat a'zolarining, davlat organlari rahbarlarining hisobotlarini eshitish, qonunlarning joylardagi ijro etilish holatini nazorat-tahlil tartibida o'rganib borishga ustuvor ahamiyat qaratildi. Hisobot davrida yangi tahrirdagi Konstitutsiyadan kelib chiqib, Qonunchilik palatasiga berilgan vakolatlaridan samarali foydalanib, davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunlar ijrosi, davlat dasturlarining so'zsiz

bajarilishi va o'z zimmlariga yuklatilgan boshqa vazifalarni amalga oshirishga doir faoliyati ustidan ta'sirchan parlament nazorati olib borildi[8].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 94-moddaga ko'ra, Oliy majlis Qonunchilik palatasi mutlaq vakolatlariga quyidagilar kiradi:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a'zolariga nomzodlarni ko'rib chiqish va ma'qullash;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari bo'yicha har yilgi ma'ruzasini eshitish[5].

Samarali parlament nazorati mavjud bo'lgan davlatda hukumat faoliyati shaffof, javobgar va xalq manfaatlariga mos yo'naltiriladi. Parlament nazorati nafaqat nazorat vazifasini olib boradi, balki nazorat natijalariga ko'ra muammolarni aniqlash va bartaraf etish, qarorlash ishlab chiqish va tavsiyalar berish imkonini beradi. Bu mexanizmning samarali joriy etilishi siyosiy barqarorlik, qonun ustuvorligi va fuqarolarning davlat boshqaruviga bo'lgan ishonchini ortishiga olib keladi.

Shvetsariya va Gretsiyada parlament nazorati qonuniy mexanizmlar bilan mustahkamlab qo'yilganiga guvoh bo'lar ekanmiz, Shvetsariya demokratiya indeksida 2025-yil demokratiya indeksiga ko'ra 5-o'rinni egallagan[10]. Demak, samarali boshqaruv tizimi mamlakatda xalq roziligi, xalqaro maydonda yuqori nufuzga yetaklaydigan omillardan biridir. Bu mexanizmlarni joriy etish davlat va jamiyat o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi, aloqalarni mustahkamlaydi, davlatni huquqiy va siyosiy jihatdan obro'sini oshiradi.

Agar hokimiyatda samarali qonunlar ishlab chiqilsa, ularning ijrosi yuqori darajada ta'minlansa, bundan faqatgina xalq rozi bo'ladi. Hokimiyatning bo'linish prinsipi, hokimiyat organlarining bir-birini tiyib turishi samarali boshqaruvga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Guide for parliamentary control of public security systems, working draft, July 2006
2. Islom Karimov, O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, Toshkent "O'zbekiston" 2003, 164-bet
3. Report by the Parliamentary Control of the Administration for the attention of the National Council Control Committee, 6 September 202
4. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/parliamentary-control>
5. <https://lex.uz/docs/-6445145>
6. <https://www.hellenicparliament.gr/en/Koinovouleftikos-Elenchos/Mesa-Koinovouleutikou-Elegxou>
7. <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/Kanonismos-tis-Voulis/Arthra-129-132A-Kanonismou-VtE>
8. <https://parliament.gov.uz/news/tasirchan-parlament-nazorati-islohotlar-samaradorligini-taminlamoqda-2>
9. <https://www.ncsl.org/about-state-legislatures/separation-of-powers-an-overview>
10. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/democracy-index-by-country>